

ŽMOGAUS KAPITALAS IR GYVENTOJŲ IŠSIMOKSLINIMAS

JUOZAS BAGDANA VIČIUS, PETRAS STANKEVIČIUS,
VYTAUTAS LUKOŠEVIČIUS

Straipsnyje nagrinėjama žmogaus kapitalo teorijos esmė, pateikiamas jos vertinimas, analizuojamos šios teorijos populiarumo didėjimo priežastys ir nurodoma jos metodologinė reikšmė švietimo ekonomikos tyrinėjimams. Remiantis statistiniais duomenimis parodomas Lietuvos gyventojų išsimokslinimas pagal mokymo lygius, besimokančiųjų lyčių kitimas, iškeliamos aukštojo mokslo tolesnės plėtros ir švietimo reformos problemos.

1. Žmogaus kapitalo teorija – specifinis metodologinis švietimo ekonomikos pagrindas

Žmogaus kapitalo teorija yra viena iš šiuolaikinių ekonomikos teorijos koncepcijų, iškelta XX a. antrojoje pusėje amerikiečių ekonomistų darbuose. Ji nagrinėja darbo jėgos formavimo problemas mokslo ir technikos revoliucijos sąlygomis. Pastaroji kelia didesnius reikalavimus darbuotojų profesiniam rengimui ir jų bendrojo išsilavinimo lygiui. O tai susiję su išlaidų švietimui, valstybės vaidmens didinimu darbo jėgos formavimo procesuose. Pagrindinės žmogaus kapitalo idėjos suformuotos Nobelio premijos laureato G. Bekerio knygoje „Žmogaus kapitalas“ [7].

Apskritai žmogaus kapitalo teorija vystoma neoklasikine kryptimi. Šios teorijos branduolį sudaro teiginys apie darbo jėgos ir kapitalo formavimo procesų analogiją. Šios teorijos pradininkų teigimu, žmogaus kapitalas apima žmogaus žinias, įgūdžius ir kitus sugebėjimus, įgalinančius didinti pro-

dukciją ir pajamas. Jam priskiriamos išlaidos švietimui, kvalifikacijai įsigyti, medicininiam aptarnavimui kaip investicijos į žmones, duodančios tam tikrą nacionalinio produkto prieaugį. Kuo didesnį išsimokslinimą žmogus gauna, tuo lengviau jis prisitaiko prie šiuolaikinės gamybos reikalavimų, ir kuo geresnė visuomenės narių sveikatos būklė, tuo daugiau laiko per visą darbingą amžių jie sunaudoja produktyviai.

Nobelio premijos laureato T. Šulco nuomone, darbo jėgos ištekliai, viena vertus, panašūs į gamtos išteklius, antra vertus, – į pagrindinį kapitalą. Pirmine forma žmogus, kaip ir gamtos išteklius, neduoda efekto. Tik išsimokslinęs jis įgyja kapitalo kokybę. Todėl didėjant išlaidoms darbo jėgos kokybei gerinti, darbas, kaip gamybos veiksnys, pamažu virsta žmogaus kapitalu [8, p. 3]. Iš panašių samprotavimų žmogaus kapitalo teorijos autoriai daro tokias išvadas. Pirma, nėra principinių skirtumų tarp žmogaus ir pagrindinio kapitalo. To įrodymas – minėtų kapitalų analogija. Antra, smarkiai padidėjus investicijoms į žmogų, iš pagrindų pasikeitė darbo užmokesčio struktūra, kurios didesnė dalis dabar yra žmogaus kapitalo, o ne darbo produktas. Trečia, kiek investicijos į žmogaus kapitalą viršija įdėjimus į pagrindinį kapitalą, tiek pastarasis nustumiamas į antrą eilę. Kartu pastebimas investicijų suvienodinimo procesas tarp individų, atstovaujančių įvairiems socialiniams visuomenės sluoksniams. O tai yra pagrindinis veiksnys mažinti pajamų paskirstymo nelygybę.

Fabrėžtinas specifinis šios teorijos požiūris į paskirstymo problemas. Paprastai ekonomikos teorijos dėmesio centre yra funkcinis paskirstymas, t. y. pajamų paskirstymas pagal gamybos veiksnius – darbą, žemę ir kapitalą. Žmogaus kapitalo teorijos šalininkai teorinėje analizėje naudojami dar vienu veiksnium – žmogaus kapitalu. Kartu jie pagrindinį dėmesį skiria asmeniui pajamų, kurias pasisavina šio „ketvirtojo“ veiksnio savininkai, paskirstymui. Naudojant regresinę analizę nustatomas investicijų į žmones poveikis nacionaliniam produktui didėti. Nagrinėjant nurodytų veiksmų poveikį remiamasi trimis prielaidomis:

- nacionalinio produkto prieaugio dalis, kurios negalima paaiškinti nei kapitalo įdėjimų, nei ekstensyviu darbo prieaugiu, nagrinėjama kaip prieaugis, tenkantis investicijoms į žmones;

- atskiro veiksnio didėjimo įtakos nagrinėjimas sąlygojamas kitų veiksnių stabilumo;
- numatoma, kad kiekvienas veiksnys didina nacionalinį produktą savo ribinio našumo dydžiu.

Kitas plačiai paplitęs metodas žmogaus kapitalui išmatuoti yra būsimų pajamų kapitalizacijos principas, kai bet kurio kapitalo dydis nustatomas ne jo gamybos kaina, o ekonominiu jo naudojimo efektu. Kapitalo naudojimas duoda palūkanas, kurios yra universali bet kokių pajamų (pelno, rentos, darbo užmokesčio) forma. Būsimų pajamų diskontuota suma ir lemia naudojamo kapitalo dydį. Pabrėžtina, kad būsimųjų pajamų kapitalizacija, kaip žmogaus kapitalo dydžio nustatymo metodas, yra abstrahuotas nuo gamybos proceso ir darbo sąnaudų. Didesnė darbo užmokesčio dalis susijusi su investicijomis į žmogų, o šių investicijų dydis siejamas su darbo užmokesčio dydžiu.

Žmogaus kapitalo teorija plačiai paplito, didėja jos populiarumas. Tam padeda dvi aplinkybės. Pirma, ji vienaip ar kitaip atspindi objektyvias darbo jėgos vystymo mokslo ir technikos pažangos sąlygomis tendencijas. Antra, doktrina papildo šiuolaikinę ekonominę teoriją palyginti nauja argumentacija. Pagrindinės nagrinėjamos teorijos išvados naudojamos kaip norminiai postulatai analizuojant konkrečias žmogaus kapitalo formas: išlaidas švietimui, darbo jėgos rengimą gamyboje, migraciją ir sveikatos apsaugą. Investicijų švietimui dydis ir hierarchinė reikšmė sudaro pagrindinę žmogaus kapitalo formą. Šios investicijos atlieka esminį vaidmenį ir kitų išlaidų, skiriamų žmogui, atžvilgiu. Labiau išsilavinę individai dirba daugiau valandų per metus, palyginti su mažiau išsilavinusiais, daugiau laiko skiria kvalifikacijai kelti ir informacijos apie efektyvesnius užsiėmimus paieškai, daugiau dėmesio kreipia sveikatos apsaugai.

Daugelio Vakarų mokslininkų nuomone, žmogaus kapitalo teorija turi labai svarbią metodologinę reikšmę švietimo ekonomikos tyrinėjimams. Aktualios šio naujo mokslo problemos – socialinė ir ekonominė švietimo išlaidų reikšmė, švietimo paklausos ir pasiūlos formavimasis, švietimo ekonominio efektyvumo nustatymas, pagrindiniai švietimo plėtros kriterijai ir gyventojų išsimokslinimas – metodologiškai sprendžiamos remiantis žmogaus kapitalo teorija.

2. Gyventojų išsimokslinimas

Valstybingumo atkūrimas atvėrė naujų Lietuvos socialinės, kultūrinės, ekonominės ir politinės raidos perspektyvų. Šie visuomeninio gyvenimo pokyčiai įmanomi tik keliant gyventojų išsimokslinimo lygį ir radikalčiai reformuojant švietimo sistemą. Švietimas yra visų socialinių reformų pagrindas ir gali deramai atlikti savo vaidmenį tik tuomet, kai jo raida lenks bendrąją visuomenės raidą. Svarbiausi dabarties uždaviniai švietimo ir studijų srityse yra:

- kurti modernią krašto kultūros tradicijomis pagrįstą ir į bendrą Europos švietimo sistemą integruotą Lietuvos valstybės mokyklą;
- toliau vykdyti nuoseklią švietimo ir studijų reformą, kad švietimas ir studijos taptų pamatiniu visuomenės pažangos veiksniumi [6, p. 31].

Dabartinė Lietuvos švietimo raida yra sudėtinga. Vienur matoma pažanga, kitur – nesėkmės, nuopolis ir nerimas. Paskutinis (1989 metų) gyventojų surašymas rodo, kad pasiektas aukštas gyventojų išsimokslinimo lygis, tačiau jis yra žemesnis negu kitose Baltijos šalyse (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Dirbančių gyventojų išsimokslinimo lygis Baltijos šalyse

	Iš 1000 žmonių, užimtų šalies ūkyje, turi aukštąjį ir vidurinį (baigtą ir nebaigtą) išsimokslinimą		
	1970 m.	1979 m.	1989 m.
Lietuva	496	711	879
Latvija	661	795	925
Estija	660	786	892

Pagrindiniai 1989 metų gyventojų surašymo duomenys. Vilnius, 1990. P. 18–19.

Prieš ketvirtą amžiaus pagal dirbančių gyventojų išsimokslinimą Lietuva ženkliai atsiliko nuo kitų Baltijos šalių, o devintojo dešimtmečio pabaigoje šis skirtumas buvo gana nedidelis. Todėl kurdamos nepriklausomą ekonomiką pagal gyventojų išsimokslinimo lygį šios šalys turėjo beveik vienodas

starto pozicijas. Aukštasis ir vidurinis išsimokslinimas tapo būdingu visų kategorijų darbuotojams, dirbantiems protinį ir fizinį darbą. Apskritai Lietuvos dirbančiųjų išsilavinimas gana aukštas. Labiausiai išsimokslinę darbuotojai dirba švietimo, sveikatos apsaugos ir socialinio aprūpinimo šakose (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Dirbančiųjų išsimokslinimas pagal šakas (procentais)

Ūkio šakos	Išsimokslinimo lygis				
	Aukštasis	Aukštesnysis	Profesinis	Bendras vidurinis	Pagrindinis ir pradinis
Pramonė	11,3	25,8	13,9	25,0	24,0
Žemės ūkis	5,8	21,9	18,4	15,8	38,1
Transportas	8,0	25,4	15,4	26,3	24,9
Statyba	12,6	24,2	19,8	20,6	22,8
Prekyba	9,3	32,1	12,8	25,4	20,4
Sveikatos apsauga ir socialinis aprūpinimas	22,4	42,6	4,0	12,2	18,8
Švietimas	46,7	22,6	4,6	13,9	12,2
Iš viso	16,0	26,2	13,2	20,7	23,9

Kas ketvirtas dirbantysis turi aukštesniojo mokslo diplomą. Tačiau beveik tiek pat dirbančiųjų buvo baigę pagrindinę arba pradinę mokyklą. Turinčių aukštąjį išsimokslinimą dirbančiųjų yra daugiau negu profesinį. Nors Lietuvoje įgyto išsilavinimo kokybė kartais menkesnė negu išsivysčiusiose šalyse, kai kurių sričių Lietuvos specialistai gerai vertinami užsienyje.

Pasielktas išsimokslinimo lygis yra ilgų metų ir didžiulių pastangų rezultatas. Pirmoji mokykla buvo įkurta 1397 m. Vilniuje prie Šv. Stanislovo katedros. 1773 m. Vilniuje įsteigta Edukacinė komisija pradėjo rūpintis krašto visuotiniu pradiniu išsilavinimu. 1897 m. Kauno gubernijoje raštingų vyrų jau buvo 51,9 proc., moterų – 54,9 proc. Lietuvos Respublikoje nuo

1928 m. pradėtas įgyvendinti visuotinio privalomo pradinio mokymo įstatymas. Per trejus metus pasiektas keturmetis privalomas pradinis išsilavinimas, nuo 1936 m. – šešiametis pradinis. Tačiau dalis gyventojų, ypač vyresnio amžiaus, liko neraštingi ar mažaraščiai. 1939 m. 76,7 proc. Lietuvos gyventojų buvo raštingi, vyrų 78,7 proc. ir moterų – 75,0 proc. 1939/40 mokslo metų pradžioje 10 tūkstančių Lietuvos gyventojų teko 1 310 besimokančių: 14 studentų, 139 moksleiviai vidurinėse ir 1 157 pradžios mokyklose.

Išsimokslinimo siekiančiųjų mastas yra visų ugdymo įstaigų kontingentas, sudarantis tam tikrą procentinį santykį su bendru 7–24 metų amžiaus Lietuvos gyventojų skaičiumi. Ypač svarbus rodiklis, kiek vaikų siekia privalomo išsimokslinimo. Lietuvoje vidutinė išsimokslinimo trukmė reglamentuota švietimo įstatymo – nustatytas privalomas mokymasis iki 16 metų. Pastaraisiais metais reguliariose švietimo įstaigose mažėja vaikų ir jaunimo. Ryškiausiai pastebimas ikimokyklinio ugdymo kontingento sumažėjimas. Taip pat sumažėjo besimokančiųjų profesinėse mokyklose ir aukštosiose, universitetinė išsimokslinimą teikiančiose mokyklose. Tačiau kiti mokymo lygiai sulaukė daugiau moksleivių. Daugiau vaikų atėjo mokytis į pradžios mokyklą. Besimokančiųjų įvairių tipų mokyklose duomenys pateikiami 3 lentelėje.

Pateikti duomenys rodo, kiek skiriasi atskirų mokymo lygių besimokančiųjų ir atskirų amžiaus grupių gyventojų skaičiai. Vidurinį mokslą tęsia tik du trečdaliai vaikinių ir keturi penktadaliai merginų, aukštąjį mokslą – beveik trečdalis to amžiaus merginų ir tik penktadalis vaikinių. Šis skirtumas žemesniuose mokymo lygiuose jokiu būdu nerodo mokyklos nelankančiųjų procento, nes jis aprėpia visus to amžiaus grupės vaikus – nemokytinus bendrojo lavinimo mokyklose, atleistus medikų komisijų ir t. t. Akivaizdi išsimokslinimo raidos tendencija – nepakankamai efektyviai įgyvendinamas privalomas mokymas. Kadangi pradžios mokyklose gali mokytis jaunesni (šešerių metų) ir vyresni (antramečiai ar trečiamečiai) vaikai, tai pirmojo mokymo lygio (pradinio) besimokantieji savo amžiaus gyventojų grupėje gali viršyti 100 proc. Pavyzdžiui, Švedijoje – 101 proc., JAV – 104 proc., Kinijoje – 121 proc., Lenkijoje – 98 proc. Pagrindinės priežastys, dėl kurių beveik 6 proc. vaikų nelanko pradžios mokyklos Lietuvoje, yra kritęs gyvenimo lygis, sumažėjęs mokymosi prestižas, sutrikusi privalančiųjų mokyti vaikų apskaita. Statistikos departamento skaičiavimai rodo, kad nesimoko apie 24

3 lentelė. Mokymosi aprėptis pagal atskirus mokymo lygius 1994/95 mokslo metais

Mokymo lygiai	Besimokančiųjų skaičius		Amžiaus grupės	Lyginant su atitinkamos amžiaus grupės gyventojų skaičiavimu
	tūkst.	%		
Pradinis	221,6	34,4	7–10	94,1
Pagrindinis	237,1	36,8	11–15	89,1
Vidurinis	114,9	17,8	16–18	73,7
Aukštasis	70,8	11,0	20–24	25,0
Iš viso	644,4	100,0	7–24	64,9
Merginos				
Pradinis	107,1	32,8	7–10	92,9
Pagrindinis	115,1	35,3	11–15	87,9
Vidurinis	62,4	19,2	16–18	81,0
Aukštasis	41,3	12,7	20–24	29,9
Iš viso	325,9	100,0	7–24	66,9
Vaikinai				
Pradinis	114,5	35,9	7–10	95,2
Pagrindinis	122,0	38,3	11–15	90,3
Vidurinis	52,4	16,5	16–18	66,4
Aukštasis	29,6	9,3	20–24	20,3
Iš viso	318,5	100,0	7–24	62,9

Statistikos rinkinys. Lietuvos moksleivija ir studentija. V, 1995. P. 18.

tūkstančius mokytiš privalančių vaikų. Daugiausia nelankančių mokyklos vaikų yra dideliuose miestuose ir šalia jų esančiuose rajonuose.

Statistikos departamentas apklausė 2 000 kaime gyvenančių šeimų, turinčių nepilnamečių vaikų. Dabartine šeimos materialine padėtimi patenkinti tik trečdalis apklaustųjų. Tik 36 proc. apklaustųjų pareiškė, kad jų šeimoms pakanka pinigų maistui, 19 proc. – vaikų drabužiams ir avalynei. Net 5 proc. apklaustųjų nurodė, kad negali leisti vaikų į mokyklą, nes neturi kuo jų aprengti ir apauti. O iš viso dėl įvairių priežasčių nelankė mokyklos beveik trečdalis apklaustųjų šeimų vaikų [2, p. 53].

Nauji negatyvūs švietimo reiškiniai, ypač privalomo mokymo organizavimo trūkumai, mokyklos nelankančių vaikų gausėjimas ir nepažangumo didėjimas, neefektyvus išsilavinusių žmonių panaudojimas, artimiausiais metais gali neigiamai atsiliepti Lietuvos gyventojų išsimokslinimo laimėjimams.

Dabar vidurines mokyklas baigia tik apie trečdalis moksleivių, priimtų į pirmąją klasę. Tai rodo, kad didelė dalis moksleivių po pagrindinės mokyklos rinkosi kitą kelią. Iš ją baigusių 1994 metais toliau dešimtoje klasėje mokėsi 64 proc., stojo į profesines mokyklas – 31 proc., į aukštesniąsias – 2 proc., niekur nesimokė 3 proc. [2, p. 48].

Abiturientų pastaraisiais metais tolydžio mažėja, nors šio amžiaus jaunimo skaičius yra stabilus. Abiturientų laidų mažėjimas rodo kritusį mokymosi prestižą ir nenorą mokytis. Vis daugiau atsiranda mokinių, išklausiusių vidurinės mokyklos kursą ir negavusių brandos atestato.

Mažėja baigiančiųjų ne tik vidurines, bet ir profesines mokyklas. Įtaką šiam mažėjimui daro pablogėjusi šeimų materialinė padėtis, stipendijų sumenkėjimas, pabrangęs maitinimas mokyklose ir padidėjusios transporto išlaidos. Iš keturių profesinių mokyklų moksleivių tik trys gauna stipendijas. Beveik visų moksleivių gaunamos stipendijos yra mažesnės už minimalų gyvenimo lygį. Profesinio mokymo sistemas būtina reformuoti, kad jos atitiktų Europos ir pasaulio reikalavimus.

Besimokančiųjų mažėjimo tendencija ryški ir aukštesniosiose mokyklose. 1990/91 m. m. jose mokėsi 46,4 tūkst. studentų, o 1994/95 m. m. – tik 24 tūkst. arba beveik dvigubai mažiau. Šiuos pokyčius lemia ne tik mažėjantis po vidurinės mokyklos į aukštesniąsias mokyklas stojančiųjų skaičius, bet ir ypač sumažėjęs stojančiųjų po profesinės mokyklos skaičius. Pereinamuoju laikotarpiu į rinkos ekonomiką keičiasi aukštesniųjų mokyklų orientacija. Šiose mokyklose populiariausiomis tampa ekonominės krypties specialybės – bankininkystė, komercija, prekybos ir verslo organizavimas, turizmas ir viešbučių vadyba, taip pat kompiuterinės technikos ir programavimo specialybės.

1995 metais Lietuvoje buvo 15 aukštųjų mokyklų ir 3 aukštosios dvasininkų rengimo mokyklos (kunigų seminarijos). Tais metais buvo 51,5 tūkst. studentų. Aukštosios mokyklos pradėjo rengti trijų pakopų specialistus: bachelurus (po 4 metų studijų), magistrus (po 1–2 metų papildomų studijų), daktarus

rus. Kiekvienam šimtui tūkstančių Lietuvos gyventojų teko 1 384 studentai. Palyginti galima nurodyti, kad JAV šis rodiklis sudarė 5 653, Suomijoje – 3 757, Prancūzijoje – 3 414. Taigi Lietuva labai atsiliko nuo išsivysčiusių valstybių. Šis atsilikimas toliau didėja, kadangi aukštosiose mokyklose studentų taip pat mažėja. Pagrindinės priežastys – dėl biudžetinio finansavimo sunkumų sumažintas vietų skaičius, menkos stipendijos, taip pat įvestas reikalavimas mokėti už vakarines ir neakivaizdines studijas. Daugelis aukštųjų mokyklų ėmė reikalauti iš klausytojų mokesčio už mokslą, nors Lietuvos Konstitucijoje nurodyta, kad gerai besimokantiems piliečiams aukštosios mokyklose laiduojamas nemokamas mokymas. Mokamas aukštasis mokslas gali dar labiau poliarizuoti visuomenę, nes mokėti už savo vaikų mokslą išgalės tik turtingi žmonės.

Aukštosios mokyklos pradėjo plėsti ryšius su Europos ir pasaulio aukštosiomis mokyklomis, sudaro su jomis akademinę mainų sutartis. Prasideda pačių aukštųjų mokyklų integracija. Į Klaipėdos universitetą integravosi buvęs Muzikos akademijos fakultetas. Toliau tebediskutuojama apie Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto perspektyvas. Kuriant šį fakultetą buvo siekiama sustiprinti humanitarinę kryptį šiame mieste. Dabar padėtis iš esmės pasikeitė – jau keleri metai veikia Vytauto Didžiojo universitetas. Todėl Lietuvos Respublikos Prezidento Algirdo Brazausko metiniame pranešime pabrėžiama, kad Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto įtraukimo į Vytauto Didžiojo universitetą nauda yra akivaizdi [4, p. 65].

Aukštosios mokyklos nespėja taip greitai keisti rengiamų specialistų struktūros, kaip to reikalauja sparčiai kintantis gyvenimas. Todėl vienu specialistų trūksta, kitų – rengiama per daug. Mūsų nuomone, atitinkamos ministerijos ir žinybos privalo geriau tirti specialistų poreikį ir pagal tai turėtų būti tikslinamas priimamų studentų kontingentas. Specialistų poreikio mokslinės prognozės, studijų kreditavimo sistemos tobulinimas ir jos pritaikymas specialistų poreikiui tenkinti leis reguliuoti studentų skaičių, atsižvelgiant į tikrąjį specialistų poreikį ir valstybės biudžeto galimybes.

Statistiniai duomenys rodo dar vieną išsimokslinimo Lietuvoje tendenciją – nevienodą berniukų ir mergaičių mokyklose santykį. Pradinėse ir pagrindinėse mokyklose esti daugiau berniukų, o vidurinėse mokyklose aukštesnėse klasėse vyrauja merginos. Aukštesnioji ir aukštoji mokyklos taip pat yra bėgėgės šį lyčių balansą sureguliuoti. Tik profesinėse mokyklose dau-

giau vaikinių. Merginų dominavimas akivaizdus, lyginant su išsivysčiusiomis šalimis, kur jos sudaro visų lygių mokymo pakopose apie pusę visų besimokančiųjų. Iki karinės Lietuvos taip pat buvo kitoks besimokančių vaikinių ir merginų santykis. 1939 m. valstybinėse ir privačiose gimnazijose mokėsi 49,8 proc. vaikinių, specialiose aukštesniosiose mokyklose – 55 proc. vaikinių ir aukštesniosiose mokyklose – 63 proc. vyrų.

Pedagogų skaičius, jų kvalifikacija, atlyginimai – labai svarbūs visos švietimo sistemos efektyvumo veiksniai. 1994/95 mokslo metais Lietuvoje buvo 64,5 tūkst. pedagogų, iš jų bendrojo lavinimo mokyklose – 48,1 tūkst., profesinėse – 4,6 tūkst., aukštesniosiose – 3,4 tūkst. ir aukštesniosiose mokyklose – 8,4 tūkst. Taigi apie tris ketvirtadalius pedagogų – bendrojo lavinimo mokyklų mokytojai. Tarp pastarųjų aukštąjį išsimokslinimą turi 88,3 proc. Tačiau tik mažesnė pusė choreografijos ir tikybos mokytojų yra baigę aukštąsias mokyklas. Mokytojo profesija ir toliau moteriškėja. Tik 14,4 proc. bendrojo lavinimo mokyklų mokytojų kolektyvų sudaro vyrai. Ypač vyrų mokytojų mažai pradžios mokyklose (1,8 proc.). Dėl menkų atlyginimų ir kritusio mokymosi prestižo daug mokytojų, ypač vyrų, palieka mokyklas, o baigusieji aukštąsias pedagoginio profilio mokyklas (ypač užsienio kalbų) net nepradedą dirbti mokytojais. Maži ir aukštųjų mokyklų dėstytojų atlyginimai. Dėl to dėstytojai dirba daugiau negu vienu etatu. Sunkiausia asistentų ir kitų jaunuųjų dėstytojų būklė – jų atlyginimai mažesni už mokytojų. Mokyklose šia problemą padeda spręsti pedagogų atestavimas. Pedagogai, kuriems pripažįstama aukštesnė kvalifikacija, gauna atlyginimo priedus.

Viena iš Lietuvos švietimo reformos krypčių – naujų rūšių ugdymo įstaigų steigimas. Pradėtos atkurti realinės ir humanitarinės gimnazijos ne tik didžiuosiuose miestuose, bet ir miesteliuose. 1994/95 mokslo metais veikė 8 gimnazijos. Be to, 41 vidurinėje mokykloje veikė gimnazijų klasės. Mokyklose, neturinčiose gimnazijos teisių, bandoma orientuotis į sustiprintą kai kurių dalykų mokymą. Tačiau susižavėjimas specializacijomis iš vidurinių mokyklų stūmė fiziką, kitas tikslinių ir gamtos mokslų disciplinas.

Dar mažai vaikų mokosi privačiose ugdymo įstaigose. Tai rodo nepakanamai dinamiškai plėtojamą nevalstybinį švietimą. Nevalstybinės mokyklos tampa prieinamos tik turtingų tėvų vaikams. Mokestis už mokymąsi nevalstybinėse įstaigose, ypač koledžuose, gana didelis – apie 2 000–3 000 litų per

metus. Kai kuriose valstybinėse mokyklose renkami pinigai už matematikos ar fizikos konsultacijas, užsienio kalbų pamokas. Todėl valstybinės ir privačios mokymo formų vienoje ugdymo įstaigoje nėra teigiamas reiškinys švietimo reformos kelyje. Pedagogų prestižas visuomenėje labai priklauso nuo jų pačių profesinės kompetencijos, etikos, savivarbos. Reikėtų sąmoningai skatinti pedagogų bendruomenės aktyvesnį dėmesį opiausioms piliečių visuomenės problemoms. Tačiau būtinas ir didesnis valstybės dėmesys sprendžiant pribrendusias švietimo problemas.

1995 metais Lietuvos Respublikos nacionalinio biudžeto išlaidos švietimui sudarė 19 proc. bendros nacionalinio biudžeto išlaidų sumos. Tačiau jų iš esmės pakako tik švietimo sferos darbuotojų atlyginimams. Materialinei bazei kurti, kapitaliniam remontui, amortizacijai skiriamos menkos lėšos. Ypač jų stinga finansuoti naujų vadovėlių ir mokomųjų priemonių leidybą. Dėl nuolatinių finansinių sunkumų mokymo įstaigos yra priverstos išnuomoti patalpas. Kadangi nacionalinio biudžeto galimybės yra ir bus dar artimiausiais metais ribotos, gautas lėšas reikia panaudoti optimaliai.

Išvados

1. Įdėtos į žmogaus intelektualinį tobulinimą lėšos dažnai duoda didesnę bendrojo nacionalinio produkto prieaugį, negu lėšos, įdėtos į pagrindinį kapitalą. Švietimas, nagrinėjamas tokiu aspektu, tampa efektyvia kapitalinių įdėjimų forma. Todėl žmogaus kapitalo teorija realiai atspindi švietimo ekonominio vaidmens didinimą.

2. Pasiektas Lietuvos gyventojų išsimokslinimo lygis yra ilgų metų ir didžiulių pastangų rezultatas.

3. Skaudžiausi pastarųjų metų reiškiniai švietimo sferoje – daugėja nelankančių mokyklos vaikų, pedagogiai nusivylę menku jų sunkaus darbo apmokėjimu, kritęs aukštojo mokslo prestižas ir neefektyvus išsilavinusių žmonių panaudojimas – artimiausiais metais gali turėti neigiamą įtaką Lietuvos gyventojų išsimokslinimui.

4. Svarbiausias dabarties uždavinys – kurti krašto kultūros tradicijomis pagrįstą ir į bendrą Europos švietimo sistemą integruotą Lietuvos valstybės mokyklą.

5. Reikia geriau tirti įvairių specialistų poreikį Lietuvos ūkiui ir pagal tai tikslinti priimamų studentų kontingentą, taip pat atsižvelgti į nacionalinio biudžeto galimybes.

LITERATŪRA

1. Bagdanavičius J., Stankevičius P. Švietimo ekonomika: Mokymo-metodinė priemonė. – V., 1992.
2. Lietuvos moksleivija ir studentija. Lietuvos statistikos departamentas. V., 1995.
3. Lietuvos statistikos metraštis, 1994–1995. Lietuvos statistikos departamentas. V., 1995.
4. Metinis Respublikos Prezidento Algirdo Brazausko pranešimas 1995. Padėtis Lietuvoje, Lietuvos Respublikos vidaus ir užsienio politika. V., 1996.
5. Pagrindiniai 1989 metų gyventojų surašymo duomenys. Lietuvos valstybinis statistikos komitetas. V., 1990.
6. Septintosios Vyriausybės programa. V., 1996.
7. Becker G. S. Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. N. Y., 1964.
8. Schultz T. The Economical Value of Education. N. Y., 1967.

HUMAN CAPITAL AND THE POPULATION'S EDUCATION

Juozas Bagdanavičius, Petras Stankevičius, Vytautas Lukoševičius

SUMMARY

The paper deals with the concept of human capital. The authors provide an evaluation of it, reasons for its increasing popularity and its methodological impact on research in education and economics. The analysis of the Lithuanian population's education according to different training levels, changes in students' sex, problems of further development of university education and educational reform is based on statistical data. Today the main objective is to create a national educational system based on Lithuanian cultural traditions and integrated into the overall European training system.